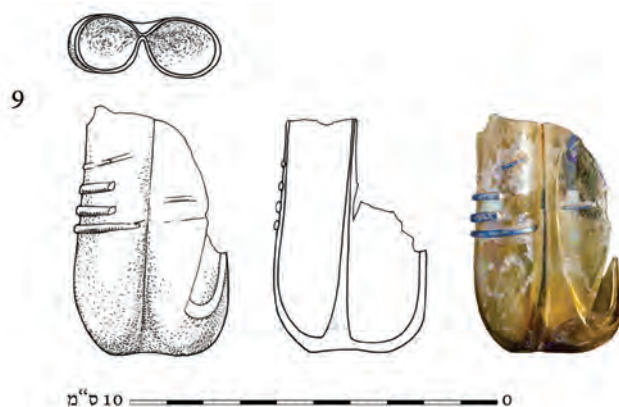

איור 9. כלי הזכוכית מקברים I ו-II.

איור 9. כלי הזכוכית מקברים I ו-II.

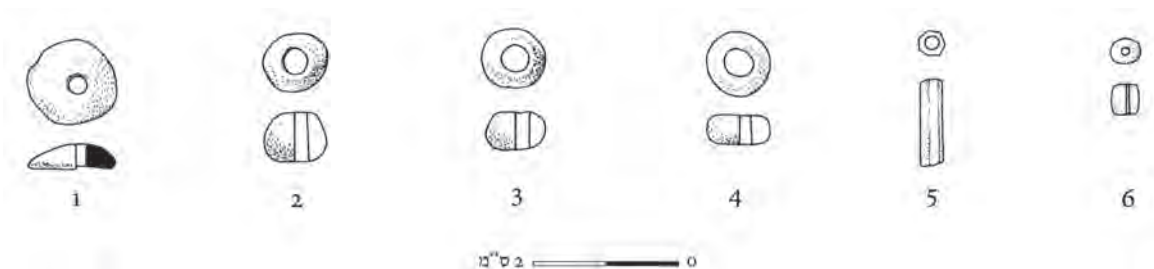
איור 9. כלי הזכוכית מקברים I ו-II.

מס'	לוקוס	סל	הכלי	תיאור	מידות (ס"מ)
1	3, קבר II	108	בקבוק	ירקרק בהיר; עוטר בחוט חום-אדום כהה ובהיר; בועות קטנות	קוטר השפה: 6
2	17, קבר I	199	בקבוקון תמרוקים	ירקרק-כחלחל בהיר; ידית ירקרקה; מעוטר בחוט חום-אדום; מכוסה בלייה כסופה דקה מאוד; שרד מקום הליפוף הסוגר של החוט; מנופח; שבור	גובה: 9.2; קוטר השפה: 3.8; קוטר הבסיס: 3.6
3	5, קבר II	149	דו-שפופרת תמרוקים ללא עיטור	ירקרק; בוועיות גדולות וקטנות; מנופח; שבור ומרופא; מעט בלייה כסופה מכסה את הידית סל והשפה	גובה עם הידית: 17.4
4	17, קבר I	164	דו-שפופרת תמרוקים ללא עיטור	ירקרק; בוועיות קטנות; מעט בלייה עכורה כסופה; מנופח; ידיות האוזן לא השתמרו	גובה עם הידית: 15.2
5	5, קבר II	146	דו-שפופרת תמרוקים ללא עיטור	ירקרק; בוועיות קטנות; מנופח; על פני הכלי מעט ערפול בלייה; ידית סל לא השתמרה	גובה עם שרידי ידית: 11.2
6	17, קבר I	205	דו-שפופרת תמרוקים(?)	ירקרק; בוועיות קטנות; מעט בלייה עכורה וכסופה	גובה הידית שהשתמרה: 6.4
7	17, קבר II	164	דו-שפופרת תמרוקים	ירקרק; קרום בלייה כסופה מכסה את רוב הכלי; מנופח; חוט בצבע כחלחל כרוך 6 פעמים עד לשפת הכלי; ידית סל לא השתמרה	גובה: 10.4
8	5, קבר II	145	דו-שפופרת תמרוקים	ירקרק; מנופח; חוט בגוון ירקרק כרוך עד לשפת הכלי; ידיות שבורות	גובה: 12.2
9	18, קבר II	169	דו-שפופרת תמרוקים	ירוק זיתי; מעט בלייה כסופה; בוועיות קטנות; חוט בצבע כחול עמוק שרק קטעים קטנים ממנו שרדו; שבור	רוחב: 4.2

רחב ומעוטר בטיפות זכוכית (מס' 4). חרוזים מטיפוס זה מתוארכים למן המאה הג' לסה"נ עד התקופה הביזנטית (Winter 1996:113–114, Fig. 7.2:10–12). חרוז נוסף מוארך ובעל חתך הפטגונלי, טיפוס המכונה על ידי שפאר (capped millifiori) (מס' 5; Spaer 2001:121, 126, Nos. 221–223, Fig. 53, Pl. 17:221–223). חרוזים דומים נתגלו בקברים שזמנם למן המאה הג' עד סוף המאה הו' או ראשית המאה הז' לסה"נ (Barag 1985:383, Fig. 9:12). כן נתגלה חרוז מוארך בעל חתך עגול (מס' 6).

חרוזים (איור 10)

בחדרי הקבורה נמצאו שישה חרוזים. חרוז אחד עשוי אבן (מס' 1). מתארו סגלגל, הוא שטוח ונקב עגול נמשך עגול במרכזו. חמשת החרוזים החארים עשויים זכוכית. שניים (מס' 2, 3) רחבים, פחוסים, עשויים זכוכית אטומה בגוון שחור ומעוטרים בנקודות לבנות לא אחידות, שלא השתמרו היטב – טיפוס המכונה על ידי שפאר crumb beads חרוזים ((Spaer 2001:127–128, Nos. 226–228, Fig. 55 אלה מוכרים בעיקר מן המאות הג'–הה' לסה"נ. חרוז אחד

איור 10. חרוזים מקברים I–II.

מס'	לוקוס	סל	טיפוס	תיאור	מידות (ס"מ)
1	קבר I, 15	174	שטוח לא-רגולרי	אבן חום בהיר	קוטר: 1.3; גובה: 0.5
2	קבר II, 5	147	חביתי פחוס מעוטר בנקודות לבנות	זכוכית כהה, בלייה קשה	קוטר: 0.9; גובה: 0.8
3	קבר I, 6	129	חביתי פחוס מעוטר בנקודות לבנות	זכוכית כהה, בלייה קשה וכסופה	קוטר: 0.9; גובה: 0.6
4	קבר II, 19	204	חרוז חביתי פחוס מעוטר בנקודות לבנות ומוספות לא אחידות	זכוכית כהה, בלייה קשה וכסופה, נקודות חסרות צבע	קוטר: 1.0; גובה: 0.5
5	קבר I, 15	179	חרוז מאורך הפטגונלי	זכוכית, בלייה כסופה	קוטר: 0.4; גובה: 1.3
6	קבר I, 17	198	חרוז גלילי פחוס	זכוכית ירוקה, אטומה	קוטר: 0.5; גובה: 0.6

מפתח (איור 2:11)

המפתח, העשוי ברונזה, מורכב מזרוע חלולה שבחלקה התחתון לשון עשויה מלוח שטוח עם שתי שיניים. בראש הזרוע קבועה טבעת המחברת בין זרוע המפתח לטבעת נוספת. החיבור מעוטר משני צדיו בדולפינים שראשיהם פונים לחיבור. מפתח דומה נתגלה בבאב אל-הוא בגולן, שם תוארך לתקופה הביזנטית (הרטל תשס"ג: איור 14:167). ממדיו מעידים שנועד לסגירת מנעול קטן, של מגירה או של קופסת תכשיטים. נראה כי הטבעת נועדה לאפשר את ענידת המפתח על האצבע. מפתחות כאלה היו בשימוש כבר בתקופה הרומית, אך הם נפוצו יותר בתקופה הביזנטית, כאשר פחת השימוש במפתחות הארכובה שהיו נפוצים בתקופה הרומית.

חפצי מתכת (איור 11)

חפצי המתכת נתגלו בשני הקברים הבנויים, אך מרביתם נמצאו במילוי מעל משכב קבורה 18 (לוקוס 5) שבקבר II.

פטישון (איור 1:11)

פטיש זעיר זה מסתיים בצדו האחד בחוד קעור בעוד שלצדו השני צורת פטיש (hammer); במרכזו חור מלבני לקיבוע הידית. פטישונים בעלי צורה דומה, חלקם מעט גדולים יותר, נתגלו בבור מתחת לבית מגורים בטבריה מהתקופה הפאטימית (Lester 2004: Fig. 5.3:1) ובבית המלאכה ברמלה, שזמנו המאות הח'–הט' לסה"נ (Hasson 1987:101, Pl. 4b). נראה כי הפטישון שימש צורך לצורך ריקוע, וככל הנראה נקבר עמו.

המאוחרת והביזנטית, ושימשו כנראה כקמעות להגנה מפני עין הרע (Vitto 2011:122-123, ור' הפניות ודיון שם).

מקלות איפור (איור 9:11-11)

נתגלו שלושה מקלות איפור, אחד מהם (מס' 11) בתוך כלי תמרוקים (איור 5:8); מקלות איפור מס' 10 ו-11 עשויים בצורה דומה: קצה אחד ישר והקצה השני מעוגל. מקל מס' 9 מעובה בקצה האחד ואילו קצהו השני מעוגל; סמוך לקצה המעוגל חרוטים ארבעה קווים מקבילים.

צמידים (איור 12:11-20)

נתגלו 9 צמידים. חלקם עשויים ברונזה (מס' 12-15) ואחרים מברזל (מס' 16-20).

נתגלו כחמישה צמידים עשויים ברונזה; שניים מהם שלמים (מס' 13-14). הם עשויים חוט צר שחתכו סגלגל לא אחיד וקצותיו מעוגלים (מס' 12-14). צמיד אחד מטיפוס זה, שנתגלה שבור, עשוי חוט שקצותיו הפשוטים חופפים ומלופפים זה בזה כדי לאפשר התאמת הצמיד לגודל הרצוי (מס' 15).

נתגלו ארבעה צמידים עשויים ברזל, רובם שבורים. אפשר לזהות בהם שלושה טיפוסים: (א) מס' 16 עשוי חוט דק בעל חתך עגול לא אחיד; (ב) מס' 17 עשוי חוט עבה בעל חתך עגול; (ג) למס' 19, שנתגלה שבור בשניים, ולמס' 20, שממנו נותרו שברים מעטים, חתך עגול, והם כוללים מדליון דמוי-עלה. צמידים דומים לאלה האחרונים נתגלו בקברים המתוארכים למן התקופה הרומית עד התקופה הביזנטית (Vitto 2011:120-121, Fig. 13:3-5, ור' הפניות ודיון שם).

דיון וסיכום

באתר באור יהודה נחשפו שני קברי ארגז ושני קברים בנויים, מרובעים בעלי דופן משותפת. כל הקברים נמצאים בשוליים הדרומיים-מזרחיים של היישוב כפר עאנה. ממצאי החפירה באזורים הסמוכים לאתר החפירה מלמדים שקברים אלה הוקמו בשולי היישוב אונו, סמוך למתקני תעשייה שונים ולכבשנים לייצור כלי חרס (ברקן ויקואל 2010; שיאון ורפיואנו 2010). מיקום קברים סמוך לאזורי תעשייה היה תופעה שכיחה בארץ בתקופות הביזנטית והאסלאמית (Vitto 1986: 59).

הממצא הקרמי ופריטי הזכוכית שנמצאו בקברים הבנויים מלמדים שקברים אלה נבנו בראשית התקופה הביזנטית (המאות ה'ה'-ה'ו' לסה"נ) והמשיכו לשמש בתקופה האסלאמית הקדומה, כנראה עד למאה ה'ט' לסה"נ. בתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית נהגו במישור החוף הדרומי לקבור בקברים בנויים מקורים בקמרון. קברים אלה נפוצו בקרב תושבים אמידים, ונבנו באזורים ללא מחשופי סלע, בקרקעות מסוג לס, חמרה וחולות (הוסטר ושיאון תשס"ו).

תליון חותם (איור 3:11)

תליון עם דיסק שטוח, שחוק, שאל מרכז חלקו התחתון צמודה טבעת. תליון דומה נתגלה בקיסריה בהקשר לא ברור (Rafael 2008: 451, No. 282).

תליוני צלב (איור 4:11, 5)

שני התליונים נתגלו במשכבי הקבורה. תליונים דמויי צלב נפוצים במכלולי קבורה החל מסוף המאה ה'ד' עד המאה ה'ז' לסה"נ, ואפשר למוצאם לעתים גם במכלולים מן המאות ה'י' עד ה'י"ב לסה"נ (Davidson 1952: 258, Pl. 110:2073, 2074). תליון מס' 4 עשוי כסף ונשא במרכזו שיבוץ שלא שרד. תליונים דומים נתגלו בקברים המתוארכים למאות ה'ד'-ה'ה' לסה"נ עד שלהי התקופה הביזנטית וראשית התקופה האומיית (המאות ה'ו'-ה'ז' לסה"נ). תליונים דומים נתגלו במערת קבורה באל-נבי חוסין באשקלון מן המאות ה'ג'-ה'ה' לסה"נ (קול-יעקב ופרחי תשע"ב: 90, איור 5:3); בח'ירבת אל-שביכה מן התקופה הביזנטית (טצ'ק ונגר 2002: Avni and Dahari 1990:311, Fig. 10); ובמערת קבורה בבאקה אל-ע'רבייה, המתוארכת לשלהי התקופה הביזנטית ולראשית התקופה האומיית (המאות ה'ו'-ה'ז' לסה"נ; שרביט 2009: איור 4).

תליון מס' 5 עשוי מפח ברונזה; רק הזרוע המרכזית של הצלב שרדה. הזרוע מעוטרת בחריטה של שני מעגלים חד-מרכזיים שבמרכזם נקודה. בפריטים דומים חוברה טבעת בחלקו העליון, וזו אפשרה את תלייתו על שרשרת (טצ'ק ונגר Avni and Dahari 1990:311, Fig. 10; שרביט 2009: איור 10).

מצילה (איור 6:11)

מצילות נפוצות בקברים, ונועדו כנראה לסלק רוחות רעות. מצילות דומות נתגלו בקברי נוצרים בחורבת לוזית, שזמנם המאות ה'ה'-ה'ז' לסה"נ (Avni and Dahari 1990:311-312, Fig. 11); בקבר ביזנטי בגזר (Macalister 1912: Pl. 59:10); במערת קבורה בבאקה אל-ע'רבייה משלהי התקופה הביזנטית וראשית התקופה האומיית (המאות ה'ו'-ה'ז' לסה"נ; שרביט 2009: איור 6); ובקבר ארגז מבאר שבע משלהי התקופה הרומית או ראשית התקופה הביזנטית (ניקולסקי 2004: איור 6).

פעמונים (איור 7:11, 8)

נתגלו שני פעמונים כדוריים עשויים ברונזה. לפעמון מס' 7 יש לולאה עשויה ברזל, אך הענבל לא נתגלה, ובפעמון מס' 8 נשתמרה רק הקערת עשורת בשלושה קווים דקים מקבילים על חלקו התחתון של הפנ החיצון. פעמונים שימשו כנראה כקישוט בצמידים או כתליונים, והיו חלק ממנחות הקבורה. פעמונים נפוצים מאוד במערות קבורה מהתקופות הרומית

0 2 ס"מ

איור 11. חפצי המתכת מקברים I ו-II.

איור 11. חפצי המתכת מקברים I-II.

מחלוקי נחל קטנים או משברי צדפים, אבני גיר וגושי כורכר (הוסטר ושיאון תשס"ו:50). מפולת כזו נמצאה במילויים בשני הקברים. רוב הקברים מטיפוס זה כוללים חדר יחיד עם חלוקה פנימית לשקתות או לתאים. קברים בעלי תוכנית דומה לזו שנתגלתה בחפירתנו, קרי שני חדרים עם דופן משותפת, מוכרים בחורבת בריכה (למדן ואחרים תשל"ח:183) ובאל-ג'ורה שבאשקלון (קוגן-זהבי 2010).⁵ בשני אתרים אלה תוארכו הקברים לתקופה הביזנטית. לדעת הוסטר ושיאון,

5 לדופן המשותפת בין שני הקברים באל-ג'ורה עובי הדומה לזה של שאר הקירות, ולכן נראה ששני החדרים קורו בקמרון אחד.

ריכוזי קברים אלה נפוצים בעיקר באזור אשקלון, אשדוד וצפון הנגב.⁴ דומה ששני הקברים הבנויים שייכים לטיפוס קבורה זה: כל אחד מהקברים קורה בגג מקומר; הדופן העבה שהפרידה בין שני הקברים נועדה לשאת את שני הקמרונות. בקברים שבהם השתמר הקמרון, הוא נבנה על פי רוב

4 תפרוסת הקברים הבנויים כפי שהייתה מוכרת עד היום היא מח'ירבת אל-נענה בצפון עד חורבת ריק בדרום ומחולות חוף הים במערב עד תל ערני במזרח (הוסטר ושיאון תשס"ו:49-67). שני הקברים הבנויים שנתגלו באונו מעידים כי יש להרחיב את תפרוסתם של קברים אלה צפונה.

מס'	לוקוס	סל	הכלי	חומר	תיאור ומידות (ס"מ)
1	19, קבר II	199	פטישון	ברזל	שלם; אורך: 5; גובה: 0.8; חור לקיבוע הידית: 0.3×0.9
2	5, קבר II	142	מפתח	ברונזה	שלם; חתך עגול; עיטור דולפינים; אורך: 5.2; קוטר טבעת: 3; עובי טבעת: 0.3
3	13, קבר II	167	תליון חותם	ברונזה	קוטר חותם: 1.5 (שחוק); עובי: 0.2; קוטר ידית: 1.2; עובי ידית: 0.2; גובה: 1.4
4	15, קבר I	170	תליון צלב	כסף	שלם; קצה כל זרוע מעוגלת, חתך עגול; גובה: 3.8; רוחב: 2.1; שיבוץ עגול במרכז הצלב שלא שרד (קוטר 0.6); קוטר חור התליון: 1.0
5	5, קבר II	143	תליון צלב (הזרוע המרכזית)	ברונזה	שבור; צורת פפיון מעוטר בחריתה של שלושה מעגלים חד-מרכזיים שבמרכזם נקודה; רוחב 3.0; אורך: 0.8; עובי: 0.2
6	5, קבר II	113	מצילה לאצבע	ברונזה	שלם; קוטר 5.3; גובה: 1.3; עובי: 0.2 לערך
7	17, קבר I	202	פעמון כדורי	ברונזה	שלם; קוטר: 2.2; גובה: 2.6; קוטר תליון: 1.0; עובי: 0.5
8	3, קבר II	118	פעמון כדורי	ברונזה	שבור; עיטור סרוק בדופן החיצוני התחתון; קוטר: 2.4; גובה: 1.4; עובי: 0.6
9	15, קבר I	173	מקל איפור	ברונזה	שלם; חתך עגול; ראש מעובה; אורך: 8.9; עובי: 0.3
10	5, קבר II	138	מקל איפור	ברונזה	שלם; חתך עגול; אורך: 10; עובי: 0.2
11	5, קבר II	146	מקל איפור	ברונזה	שלם; חתך עגול; אורך: 9.5; עובי: 0.2
12	5, קבר II	139	צמיד	ברונזה	קצוות שבורים; חתך סגלגל; עובי: 0.4
13	5, קבר II	148	צמיד	ברונזה	קצה שבור; חתך סגלגל; עובי: 0.4
14	18, קבר II	186	צמיד	ברונזה	שלם; חתך סגלגל; עובי: 0.5;
15	13, קבר II	157	צמיד	ברונזה	שבור; חתך עגול; קוטר כ-6.2; עובי: 0.3
16	18, קבר II	190	צמיד	ברזל	קצוות שבורים; חתך לא אחיד; קוטר: 5.5 לערך; עובי: 0.4
17	5, קבר II	144	צמיד	ברזל	שלם; חתך עגול לא אחיד; קוטר: 6.0; עובי: 0.7
18	5, קבר II	150	צמיד	ברזל	שלם; חתך עגול; קוטר 8.1; עובי: 0.6
19	18, קבר II	184	צמיד	ברזל	שבור; קוטר: 5.0; עובי: 0.5
20	5, קבר II	112	צמיד	ברזל	שבור; חתך עגול; גודל העלה: 2.0; עובי: 0.5

שני קברי הארגז נתגלו ללא מנחות קבורה, ועל כן קשה לתארכם. לדעת אבני, המבנה הפשוט של קברי הארגז ושכיחותם הרבה אינה מאפשרת לזהות בהם קווי התפתחות כרונולוגיים: הם מופיעים לאורך כל התקופות ונתגלו הן באזורי קבורה עירוניים צפופים הן בישובים קטנים, בעיקר

קברים אלה שימשו תחילה את האוכלוסייה הפגאנית, ומאוחר יותר אומצו על ידי נוצרים ואולי גם על ידי שומרונים (הוסטר ושיאון תשס"ו: 61). ואכן, בהנחה שהקברים הבנויים שנחשפו בחפירותינו הם קבר משפחתי, מעידים תליוני הצלב שנמצאו בשני הקברים, כי הנקברים היו נוצרים.

הממלוכיים בנויים על פי רוב על ציר מזרח-מערב, ובכל קבר נקבר פרט אחד שראשו פונה למכה. לעומת זאת, שלושה קברי ארגז הנושאים מאפיינים דומים לאלה שנתגלו בחפירותינו, קרי בנויים על ציר צפון-דרום ומדופנים באבני גיר מסותתות, נחשפו כ-50 מ' מערבה לשטח החפירה ותוארכו על ידי החופרים לתקופה האסלאמית הקדומה (ברקן ויקואל 2010). דומה, לפיכך, כי יש לקבוע שקברי ארגז אלה, כמו גם הקברים שנתגלו בחפירותינו היו חלק מבית קברות שהתקיים בשולי היישוב אונו בתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה.

במישור החוף ובנגב (אבני תשנ"ז: 69). אולם, פינני מסודר של נקברים וקבורה חוזרת בקבר; בנייתם בציר צפון-דרום, במקביל לקברים הבנויים; ובעיקר, השימוש באבני גיר מסותתות הדומות לאבני הבנייה של המחיצות במשכבי הקבורה בקבר I; כל אלה מרמזים שקברי הארגז הם בני אותה תקופה של הקברים הבנויים. קברי ארגז שהותקנו סמוך לקברים בנויים הם תופעה שכיחה, ונתגלו בחפירות שונות (הוסטר ושיאון תשס"ו: 61; פיפאנו 1990: 15; וולך תשנ"ח). השוואה בין קברי הארגז שנתגלו בחפירותינו לאלה שנתגלו בבית הקברות מן התקופה הממלוכית שנחשף לאורך השוליים הצפוניים והמזרחיים של כפר עאנה על ידי פ' ויטו (בעל פה) ואוניברסיטת תל-אביב (Gophna, Taxel and Feldstein 2007), מעידה כי אינם שייכים לאותו טיפוס. הקברים

נספח 1. רשימת לוקוסים

מס' לוקוס	שטח	גובה עליון	גובה תחתון	לוקוס מתחת	לוקוס מעל	תיאור
1	A-2, A-3	31.40	31.40	2, 5, 10		ניקוי שטח
2	A-3	31.40	31.18	4, 9	1	מילוי בין קברי הארגז
3	A-2	31.44	31.12	6-8, 11	1	מילוי מעל משכב קבורה (לוקוס 13)
4	A-3	31.37	31.04	----	2	קבר ארגז
5	A-2	31.12	30.84	18	1	מילוי מעל משכב קבורה (לוקוס 18)
6	A-2	31.12	30.90	13, 15	3	מילוי מעל קיר
7	A-2	31.14	31.00	19	3	מילוי מעל משכב קבורה (לוקוס 19)
8	A-2	31.18	31.07	----	3	מילוי
9	A-3	31.24	30.87	----	2	קבר ארגז
10	A-2/3	31.34	31.22	14	1	הסרת מחיצה בין הריבועים
11	A-2	31.18	31.10	16	3	בוטל, לוקוס סופי -- 16
12	A-1	31.20	30.91	----	17	מילוי מעל פינת קבר I
13	A-2	30.90	30.67	----	6	משכב קבורה (קבר II)
14	A-2	31.22	31.09	----	10	הסרת מחיצה
15	A-2	31.10	30.63	----	6	משכב קבורה (קבר I)
16	A-2	31.09	30.63	----	11	משכב קבורה (קבר I)
17	A-2	30.90	30.60	----	12	משכב קבורה (קבר I)
18	A-2	31.05	30.76	----	5	משכב קבורה (קבר II)
19	A-2	31.00	30.76	----	7	משכב קבורה (קבר II)
20	A-2	31.56	31.35	----	----	מילוי מעל קיר (קבר II)
21	A-2	32.94	----	----	----	מילוי מעל מעבר (קבר II)
22	A-2	32.87	----	----	----	מילוי מעל מעבר (קבר II)

הפניות

- אבני ג' תשנ"ז. בתי הקברות של ירושלים ובית גוברין במאות ד' – ז' לסה"נ כדוגמא לבתי קברות עירוניים בארץ ישראל בתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית. ירושלים.
- איילון א' תשנ"ה. מבנה קבורה רומי-ביזאנטי בח' סביה, כפר סבא. **עתיקות** 27:25–40.
- איש אונו (פרידמן) מ' תשמ"ג. אונו -- ידיעות חדשות מכתבי הגניזה הקהירית. בתוך ד' גרוסמן (עורך). **בין ירקון לאילון: מחקרים על גוש דן ועמק לוד**. רמת גן. עמ' 73–85.
- בושנינו א' תשס"ג (א). אונו (א'). **חדשות ארכיאולוגיות** 140:114.
- בושנינו א' תשס"ג (ב). אונו (ב'). **חדשות ארכיאולוגיות** 140:114–141.
- בר"ג ד' תש"ל. **כלי הזכוכית בארץ ישראל בתקופה הרומית והביזאנטית**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית. ירושלים.
- ברקן ד' ויקואל א' 2010. אונו -- דוח סופי. **חדשות ארכיאולוגיות** 122: http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=1615&mag_id=117
- גולן ס' 2004. אונו -- דוח סופי. **חדשות ארכיאולוגיות** 116: http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=21&mag_id=108
- גורזלזני א' 2000. אונו. **חדשות ארכיאולוגיות** 53:111–54.
- גורדון-רוזן י' 2002. כלי הזכוכית -- חפירות בח'ירבת אל-שביכה. **ארץ צפון: קובץ מאמרים בארכיאולוגיה של הגליל**. ירושלים. עמ' 288–322.
- גצוב נ', אבשלום-גורני ד' ומוקארי ע' תשנ"ח. מתקנים וקברים בשולי אל-מג'ידל (מגדל העמק). **עתיקות** 173:34–174.
- דן י' תש"ל. קרקעות האגן המערבי. בתוך ש' מרטון. **אגן נחל איילון המערבי: האזור ויישובו הכפרי**. תל אביב. עמ' 64–74.
- הוסטר י' ושיאון ע' תשס"ו. קברים בנויים מקומרי גג מהתקופה הרומית המאוחרת והביזנטית במישור החוף הדרומי. **ירושלים וארץ ישראל** 3:49–67.
- הרטל מ' תשס"ג. **התרבות החומרית של צפון הגולן בתקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית. ירושלים.
- וולך צ' תשנ"ח. אשקלון, אל-ג'ורה. **חדשות ארכיאולוגיות** 163.
- טואג ר' ודתי-ארנון י' 2011. רמלה: דו"ח סופי. **חדשות ארכיאולוגיות** 123: http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=1918&mag_id=118&print=all
- טצ'ר א' ונגר י' 2002. חפירות בח'ירבת אל-שביכה: מערות הקבורה. **ארץ צפון: קובץ מאמרים בארכיאולוגיה של הגליל**. ירושלים. עמ' 263–288.
- ישראל י' תשנ"ה. כלכלת חבל עזה-אשקלון בתקופה הביזנטית לאור סקר וחפירות באחוזת המיל השלישי ליד אשקלון. **מכמנים** 119:8–132.
- למדן מ', ציפר ד', הוסטר י' ורונון א' תשל"ח. **סקר פרהיסטורי ארכיאולוגי בנחל שקמה**. מועצה אזורית שער הנגב.
- מגנס ג'. תשמ"ז. הקראמיקה מחפירת 1980 במעון (נירים). **ארץ ישראל** יט:216–224.
- מרכוס ג'. 2010. אונו -- דו"ח סופי. **חדשות ארכיאולוגיות** 122: http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=1570&mag_id=117
- ניקולסקי ו' 2004. באר שבע. **חדשות ארכיאולוגיות** 116: http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=49&mag_id=108
- עוקד ש' 2001. קנקני עזה – היבטים כרונולוגיים וכלכליים. בתוך א' ששון, ז' ספראי ונ' שגיב (עורכים). **אשקלון: עיר לחוף ימים**. תל אביב. עמ' 227–250.
- עירון-לובין מ' תשנ"ה. חורבת חרמשית (נאות קדומים) -- 1993. **חדשות ארכיאולוגיות** קג:58–60.
- קוגן-זהבי א' תשס"ז. מערת קבורה מהתקופה הביזנטית בשכונת נחלת אחים, ירושלים. **עתיקות** 61:54–86*.
- פיפאנו ש' 1990. תולדות אשדודיים בתקופה הביזנטית. בתוך ב' רנן (עורך). **אשדוד: לקט מאמרים** ב. תל אביב. עמ' 143–146.
- קוגן-זהבי א' 2010. אשקלון, אל-ג'ורה -- דו"ח סופי. **חדשות ארכיאולוגיות** 123: http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=1807&mag_id=118
- קוגן-זהבי א' 2011. אונו -- דו"ח סופי. **חדשות ארכיאולוגיות** 123: http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=1807&mag_id=118
- קול-יעקב ש' ופרחי י' תשע"ב. אשקלון (אל-עבי חסין): ממצאים שאופיים יהודי, נוצרי ופגני בשדה קבורה מהתקופה הרומית המאוחרת. **עתיקות** 70:87–111.
- קלאי ז' 1967. **נחלות שבטי ישראל**. ירושלים.
- שיאון ע' ורפיואנו י' 2010. אונו -- דו"ח סופי. **חדשות ארכיאולוגיות** 122: http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=1406&mag_id=117
- שמואלי א' תשנ"ז. אונו. **חדשות ארכיאולוגיות** 174.
- שרביט י' 2009. באקה אל-ע'רבייה. **חדשות ארכיאולוגיות** 121: http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=1042&mag_id=115
- Adan-Bayewitz, D. 1986. The Pottery from the Late Byzantine Building (Stratum 4) and its Implications. In: Levine, L.I. and Netzer, E. (eds.) *Excavations at Caesarea Maritima 1975, 1976, 1979: Final Report* (Qedem 21). Jerusalem. Pp. 90-120.
- Avissar, M. 1996. The Medieval Pottery. In: Ben-Tor, A., Avissar, M. and Portugali, Y. (eds.), *Yoque'am I: The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 75-172.

- Lester, A. 2004. Glass and Metal Objects. In: Hirschfeld, Y. (ed.) *Excavations at Tiberias, 1989-1994* (Israel Antiquities Authority Reports 22). Pp. 59-68.
- Macalister, R.A.S. 1912. *The Excavation of Gezer, 1902-1905 and 1907-1909 III*. London.
- Magness, J. 1992. Late Roman and Byzantine Pottery from Area H and K. In: de Groot, A. and Ariel, D.T. (eds.), *Excavations at the City of David 1978-1985* (Qedem 33). Jerusalem. Pp. 149-164.
- Magness, J. 1993. *Jerusalem Ceramic Chronology Circa 200-800 CE*. Sheffield.
- Mayerson, P. 1992. The Gaza Wine Jar (Gazition) and the "Lost" Asheklon Jar (Askalonion). *Israel Exploration Journal* 42: 76-80.
- Rafael, K. 2008. The Metal Objects. In: Patrich, J. (ed.) *Archaeological Excavations at Caesarea Maritima, Areas CC, KK and DD: Final Reports I: Objects*. Jerusalem. Pp. 437-469.
- Rahmani, L.Y. 1964. Mirror-Plaques from a Fifth-Century A.D. Tomb. *Israel Exploration Journal* 40: 50-60.
- Rosenthal-Heginbottom, R. 1988. The Pottery. In: Tsafir, Y. (ed.) *Excavations at Rehovot-in-the-Negev I: The Northern Church* (Qedem 25). Jerusalem. Pp. 78-96.
- Seligman, J., Zias, J. and Stark, H. 1996. Late Hellenistic and Byzantine Burial Caves at Giv'at Sharef, Bet Shemesh. *'Atiqot* 29: 43-62.
- Spaer, M. 2001. *Ancient Glass in the Israel Museum: Beads and Other Small Objects*. Jerusalem.
- Sussman, V. 2007. The Clay Oil Lamps from Khirbet el-Ni'ana. *'Atiqot* 57: 53-72.
- Vincenz, A. de. and Sion, O. 2007. Two Pottery Assemblages from Khirbat el-Ni'ana. *'Atiqot* 57: 21-52.
- Vitto, F. 1986. Potters and Pottery Manufacture in Roman Palestine. *London University, Institute of Archaeology Bulletin* 23: 47-64.
- Vitto, F. 2011. An Early Byzantine-Period Burial Cave at Kabul. *'Atiqot* 66: 107-136.
- Winter, T. 1996. Jewelry and Miscellaneous Objects. In: Avni, G. and Greenhut, G. (eds.) *The Akeldama Tombs: Three Burial Caves in the Kidron Valley, Jerusalem* (Israel Antiquities Authority Reports 1). Jerusalem. Pp. 109-116.
- Avni, G. and Dahari, U. 1990. Christian Burial Caves from the Byzantine Period at Luzit. In: Di-Segni, L., Bottini, G.C. and Alliata, E. (eds.) *Christian Archaeology in the Holy Land: New Discoveries* (Studium Biblicum Franciscanum, Collectio Maior 36). Jerusalem. Pp. 301-314.
- Bar-Nathan, R. and Atrash, W. 2011. *Baysān: The Theater Pottery Workshop* (Israel Antiquities Authority Reports 48). Jerusalem.
- Barag, D. 1985. Finds from a Tomb of the Byzantine Period at Ma'in. *Liber Annus* 35: 365-374.
- Baramki, D.C. 1944. The Pottery from Kh. El-Mefjer. *Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine* 10: 65-103.
- Conder, C.R. and Kitchener, H.H. 1882. *Survey of Western Palestine II: Judea*. London.
- Cytryn-Silverman, K. 2010. The Ceramic Evidence. In: Gutfeld, O. (ed.) *Ramla: Final Report on the Excavations North of the White Mosque* (Qedem 51). Jerusalem. Pp. 97-211.
- Davidson, G.R. 1952. *Corinth: The Minor Objects XII*. Princeton.
- Gadot, Y. and Tepper, Y. 2003. A Late Byzantine Pottery Workshop at Khirbet Baraqa. *Tel Aviv* 30: 130-157.
- Gophna, R., Taxel, I. and Feldstein, A. 2007. *Kafr 'Ana: A Rural Settlement in the Lod Valley* (Salvage Excavation Reports 4). Tel Aviv.
- Gorin-Rosen, Y. and Katsnelson, N. 2007. Local Glass Production in the Late Roman-Early Byzantine Periods in Light of the Glass Finds from Khirbat el-Ni'ana. *'Atiqot* 57: 73-154.
- Guérin, V. 1875. *Description géographique, historique et archéologique de la Palestine: Accompagnée de cartes détaillées I: Judée*. Paris.
- Hadad, S. 2002. *The Oil Lamps from the Hebrew University Excavations at Bet Shean* (Qedem Reports 4). Jerusalem.
- Hasson, R. 1987. *Early Islamic Jewelry*. Jerusalem.
- Killebrew, A.E. 2010. Roman and Byzantine Pottery. In: Dothan, T. and Brandl, B. (eds.) *Deir el-Balah: Excavations in 1977-1982 in the Cemetery and Settlement II: The Finds* (Qedem 50). Pp. 163-170.
- Landgraf, J. 1980. Keisan's Byzantine Pottery. In: Briend, J. and Humbert, J.B. (eds.) *Tell Keisan (1971-1976)*. Paris. Pp. 51-99.